

DZIAŁANIA WOJEWODY STEFANA KIRTIKLISA PRZECIWKO OBOZOWI WIELKIEJ POLSKI W WOJEWÓDZTWIE POMORSKIM W LATACH 1931–1933

SŁOWA KLUCZOWE: WOJEWÓDZTWO POMORSKIE, WOJEWODA POMORSKI,
ZWALCZANIE OPOZYCJI

Stefan Kirtiklis na stanowisko wojewody pomorskiego został powołany przez ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego. Przybył na Pomorze 20 listopada 1931 roku. Przyczyn powołania Kirtiklisa na to właśnie stanowisko należy upatrywać m.in. w jego przeszłości. Wcześniejsza służba wojskowa i praca w charakterze naczelnika w wydziale bezpieczeństwa w Wilnie, potem wicewojewody i wreszcie wojewody po odejściu Władysława Raczkiewicza (5 grudnia 1930 roku) na stanowisko marszałka senatu, dała mu duże doświadczenie, dzięki czemu w oczach osób upatrujących go na stanowisko wojewody pomorskiego jawił się jako osoba odpowiednia i kompetentna, zwłaszcza w sprawach związanych z bezpieczeństwem. Stefan Kirtiklis na pierwszym zjeździe starostów, który odbył się 23 i 24 maja 1933 roku w Urzędzie Województwa Pomorskiego w Toruniu poinformował o swoich dwóch najważniejszych zadaniach, które zamierzał zrealizować po objęciu urzędu wojewody. Pierwszym z nich była „pacyfikacja Pomorza”, którą rozumiał jako ustabilizowanie stosunków politycznych oraz relacji między administracją państwową a społeczeństwem, drugim zaś koordynacja wszystkich wysiłków w pracy dla Państwa¹.

Wojewoda Kirtiklis, chcąc zapewnić obozowi rządowemu przewagę, musiał skutecznie zwalczać opozycję. Wyrazem zaostrenia kursu władz sanacyjnych względem opozycji narodowej były represje, które spadły na Obóz Wielkiej Polski (OWP). Celem niniejszego artykułu jest ukazanie aktywności politycznej wojewody Stefana Kirtiklisa, polegającej na zwalczaniu tego Obozu. Głównym

¹ Archiwum Państwa w Toruniu, Akta miasta Torunia, sygn. 1188, Protokół zjazdu starostów województwa pomorskiego odbytego w UWP w Toruniu 23 i 24 V 1933 r.

źródłem informacji była bogata dokumentacja Urzędu Województwa Pomorskiego w Toruniu (UWP), która zawiera m.in. poufną korespondencję pomiędzy Urzędem Wojewódzkim a Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (MSW) oraz szczegółowe sprawozdania sytuacyjne i informacje na temat działalności OWP.

„Pielgrzym” – pismo wydawane w Pelplinie, reprezentujące zdecydowanie negatywną postawę wobec obozu rządowego i jednocześnie oddane ideałom Obozu Wielkiej Polski, podawało w październikowym numerze z 1932 roku, że OWP liczył pod koniec 1932 roku ok. 60 tys. osób na terenie województwa pomorskiego². Faktu tego nie potwierdzał Roman Wapiński, który uważał, iż „dane te można uznać za przesadzone, ale sam fakt szybkiego rozwoju wpływów OWP jest niezaprzeczalny”³. Większym zainteresowaniem Obóz cieszył się jedynie na terenie Wielkopolski⁴. W aktach UWP sporządzonych prawdopodobnie przez wydział bezpieczeństwa publicznego na zlecenie wojewody lub samego wojewodę, odnajdujemy dane dotyczące stanu organizacyjnego OWP na dzień 1 sierpnia 1932 roku, z których wynika, że obszar województwa pomorskiego był podzielony na dwa samodzielne okręgi podlegające bezpośrednio Centrali Dzielnicy Zachodniej Obozu Wielkiej Polski w Poznaniu: Okręg Północno-Pomorski OWP Młodych z siedzibą w Tczewie, któremu podlegały: powiaty – toruński, wąbrzeski, brodnicki, lubawski, działdowski, grudziądzki, chojnicki, kościerski, kartuski, morski, starogardzki i tczewski, Wydział Grodzki dla Gdyni, oraz Okręg Południowo-Pomorski z siedzibą w Bydgoszczy, do którego należały powiaty – sępoleński, tucholski, chełmiński i świecki.

Na terenie pierwszego okręgu istniały we wszystkich powiatowych miastach Wydziały Powiatowe OWP Młodych, którym podlegały placówki terytorialne (miejskie, wiejskie), a także kobiece. W Gdyni ponadto utworzony został Wydział Grodzki, któremu podlegały placówki miejskie na terenie Gdyni i przedmieścia. Na terenie pozostałej części województwa pomorskiego, objętej działalnością Okręgu Południowo-Pomorskiego, wydziały powiatowe znajdowały się jedynie w Chełmnie i Świeciu. Z informacji, którymi w owym czasie dysponował UWP, wynikało, iż ogólna liczba placówek na terenie województwa pomorskiego w wyżej wymienionych okręgach wynosiła: placówek miejskich – 42, członków – 3417, placówek wiejskich – 106, członków – 3288⁵.

² OWP na Pomorzu, „Pielgrzym”, 1932, nr 118, s. 8.

³ R. Wapiński, *Endecja na Pomorzu 1920–1939*, Gdańsk 1966, s. 95.

⁴ Idem, *Lata nadziei (1918–1939)*, [w:] *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od VII wieku do 1945 roku*, red. W. Odyniec, Gdańsk 1978, s. 464.

⁵ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], Urząd Województwa Pomorskiego w Toruniu [dalej: UWP], sygn. 30175, Obóz Wielkiej Polski na Pomorzu, Okólnik zawierający dane na temat OWP z 1 VII 1932 r.

Działalność Obozu Wielkiej Polski stanowiła przedmiot wnikliwych obserwacji ze strony Urzędu Województwa Pomorskiego w Toruniu. Na ich podstawie można dość szczegółowo określić intensywność prac prowadzonych przez OWP na terenie województwa. Powiat morski z siedzibą wydziału powiatowego w Gdyni wykazywał się w połowie roku 1932 zdecydowaną pracą instruktor-ską prowadzoną przez studentów Uniwersytetu Poznańskiego. Ruch OWP ogarnął tam nawet młodzież robotniczą, a na terenie Szkoły Morskiej powstała zakonspirowana placówka. Ożywioną działalność organizacji odnotowano w miastach: Toruń i Grudziądz, a także w powiatach: toruńskim, grudziądzkim, wąbrzeskim, tczewskim i świeckim. Częste zjazdy i spotkania na terenie tych powiatów świadczyć miały o zakorzenieniu się wpływów Obozu w różnych sferach społecznych, zwłaszcza wśród młodzieży wiejskiej. Podobna sytuacja miała miejsce w powiecie starogardzkim. Natomiast w powiatach chełmińskim i lubawskim – pomimo dość intensywnie prowadzanej propagandy – działalność OWP była mniej intensywna. Słabo przedstawiały się także ruch organizacyjny i działalność w powiecie chojnickim, gdzie aktywnością wykazywała się jedynie placówka w Wielu, pod kierownictwem ks. Józefa Wryczy. Specyficzna struktura narodowościowa na terenie powiatów: kartuskiego, kościerskiego i działdowskiego oraz zaniedbanego, o wysokim odsetku ludności niemieckiej, powiatu sępoleńskiego, nie sprzyjały rozwojowi Obozu⁶.

Wacław Ciesielski – kierownik wojewódzki OWP w Tczewie – uważany był za kierownika akcji OWP na terenie całego Pomorza. Kierownicy poszczególnych placówek z terenu południowych powiatów znajdowali się z nim w bezpośrednim kontakcie⁷. Ciesielski osiedlił się w Tczewie w kwietniu 1931 roku i objął stanowisko redaktora czasopism: „Goniec Pomorski”, „Pielgrzym”, „Dziennik Gniewski”, a także kierownika Wydziału Młodych OWP. Po przybyciu przystąpił do intensywnej działalności na terenie powiatu tczewskiego, która zmierzała do podporządkowania sobie miejscowych działaczy Stronnictwa Narodowego i opanowania społecznych organizacji. Jednocześnie członkowie Obozu rozpoczęli intensywną pracę antyrządową na terenie Towarzystwa Powstańców i Wojaków, Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej – „Sokoła”, Kolejowego Przystosobienia Wojskowego oraz związków zawodowych. Działania OWP spotkały się ze zdecydowanym oporem ze strony starosty Jana Stachowskiego, co przyczyniło się do narastania konfliktu między członkami organizacji a starostą⁸.

⁶ Ibidem.

⁷ APB, UWP, sygn. 30175, Poufne pismo radcy wojewódzkiego Koniora do MSW w Warszawie, dotyczące stanu organizacyjnego OWP na Pomorzu z 27 IX 1931 r.

⁸ APB, UWP, sygn. 30175, Akcja OWP przeciwko staroście Stachowskiemu w Tczewie – poufne pismo Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego UWP do MSW w Warszawie – X 1931 r.

Działalność OWP traktowana była przez władze wojewódzkie jako czynnik, który stanowił zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego na terenie województwa. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie i Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu współpracowały ze sobą, wymieniając się posiadanymi informacjami dotyczącymi opozycyjnej organizacji. Często również sam wojewoda lub naczelnik wydziału bezpieczeństwa zwracali się do Komisarza Rządu Rzeczypospolitej w Gdyni i starostów o roztoczenie specjalnego nadzoru nad działaniami tej organizacji. Przykładem takiej korespondencji jest pismo z 26 listopada 1931 roku, które zawiera informacje na temat planowanych działań antyżydowskich przez studentów – członków OWP. Te plany miały się spotkać ze zdecydowanym sprzeciwem ze strony starostów i Komisarza Rządu w Gdyni. Studentów, którzy brali udział w demonstracjach ulicznych lub dążyli do ich wywołania, zgodnie z wytycznymi należało „przytrzymać i wylegitymować, a w razie ustalenia winy – podżegania – aresztować”. Sporządzone protokoły z legitymacjami studenckimi miały być wysłane do Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego⁹.

Stefan Kirtiklis, jako najwyższy przedstawiciel rządu na terenie województwa, pełniąc funkcję wojewody pomorskiego, stał na straży polityki państwowej, a zatem dbał również o respektowanie praw mniejszości narodowych. Aktywność OWP związana z działalnością antyżydowską musiała spotkać się z jego zdecydowanym sprzeciwem. Kirtiklis zdawał sobie sprawę z tego, że dążenia Obozu sprowadzały się do wychowania młodzieży w duchu lekceważenia i pogardy dla władz i urzędów, a organizowanie bojkotu antyżydowskiego było podburzaniem „jednej klasy ludności przeciwko drugiej” i „rzucaniem w tłum haseł dzielnicowych, które źle zrozumiane mogą wywołać nastroje separatystyczne”. Wojewoda miał świadomość tego, że takie działania nie mogą być tolerowane. Twierdził, że brak „kontrakcji ze strony powołanych do tego czynników mogłoby dla bezpieczeństwa publicznego pociągnąć za sobą poważne w skutkach następstwa”¹⁰.

Wojewoda Kirtiklis za pośrednictwem Wydziału Bezpieczeństwa lub też samodzielnie przekazywał starostom i Komisarzowi Rządu w Gdyni informacje na temat planowanych akcji OWP. Korespondencja z 6 czerwca 1932 roku zawiera dane dotyczące spodziewanych form i metod działania, na których chciała się oprzeć organizacja Obozu Wielkiej Polski –

⁹ APB, UWP, sygn. 30175, Agitacja antyżydowska – tajne pismo skierowane do Komisarza Rządu w Gdyni i starostów powiatowych i grodzkich z 26 XI 1931 r.

¹⁰ APB, UWP, sygn. 30175, Obóz Wielkiej Polski na Pomorzu – okólnik sporządzony przez Wydział Bezpieczeństwa Publicznego na zlecenie wojewody lub samego wojewodę Kirtiklisa z 1 VIII 1932 r.

według posiadanych informacji, w kołach kierowniczych OWP, utrwalano się coraz bardziej przekonanie, że operowanie zbyt jaskrawymi hasłami antyrządowymi straciło obecnie w dużym stopniu swą siłę atrakcyjną, ponieważ jednak organizacja OWP jest w dalszym ciągu zbyt słabą, aby mogła odegrać decydującą rolę w polityce należy za wszelką cenę ją rozbudować i wzmocnić. W tym celu przywódcy chcą się oprzeć na metodach ruchu hitlerowskiego, tłumacząc gwałtowny wzrost jego wpływów wystąpieniem haseł antyżydowskich, analogicznie, jako naczelne zadanie OWP ma być wysunięta walka z Żydami¹¹.

Wojewoda spodziewał się zatem, że organizacja ta będzie podkreślała przy każdej nadarzającej się okazji wrogi stosunek do ludności żydowskiej. Kore-spondencja odsłania także spodziewane metody działania:

w środowiskach akademickich są planowane w najbliższej przyszłości takie wystąpienia jak tłuczenie szyb i zamalowywanie okien wystawowych w sklepach żydowskich, rozrzucanie ulotek itp. Wyjeżdżający na wakacje akademicy – członkowie OWP mają otrzymać polecenie przeprowadzenia analogicznej akcji na swoim terenie¹².

Dla Stefana Kirtiklisa jako wojewody pomorskiego dużym zagrożeniem było pozyskiwanie przez OWP coraz większych wpływów wśród nowych warstw społecznych. Obok inteligencji, stanu średniego i młodzieży wiejskiej, które od początku garnęły się do Obozu, od połowy roku 1932 zaczął on pozyskiwać zwolenników wśród pracowników fizycznych i bezrobotnych. Obóz Wielkiej Polski nie ograniczał się tylko do werbowania nowych członków. Jego działacze wnikali także do wewnątrz innych organizacji, gdzie próbowali pozyskać zwolenników, szermując demagogicznymi hasłami. Przykładem tego typu działalności był rozłam w łonie Towarzystwa Powstańców i Wojaków, dokonany przez OWP, którego odłam z ks. Wryczą został całkowicie podporządkowany organizacji narodowców¹³.

Wojewoda Kirtiklis dysponował informacjami, które świadczyły o tym, że prowadzona przez OWP kampania, w prasie i na zebraniach, wymierzona przeciw rządowi i obozowi rządowemu, mająca niejednokrotnie charakter obelg i oszczerstw, może stworzyć atmosferę niepokoju i podważyć zaufanie do władz państwowych. Na zebraniach Obozu głoszono informacje o sprzedaniu Pomorza Niemcom, okradaniu skarbu państwa, panującej w rządzie prywatnie czy

¹¹ APB, UWP, sygn. 30175, OWP – informacje – tajne pismo skierowane do Komisarza Rządu w Gdyni i starostów powiatowych i grodzkich z 6 VI 1932 r.

¹² Ibidem.

¹³ APB, UWP, sygn. 30175, Obóz Wielkiej Polski na Pomorzu – okólnik sporządzony przez Wydział Bezpieczeństwa Publicznego na zlecenie wojewody lub samego wojewodę Kirtiklisa z 1 VIII 1932 r.

zbliżającej się nieuchronnie rewolucji. Szkodliwa działalność OWP przejawiała się również w nieustannym prowokowaniu awantur podczas obchodów i imprez urządzanych przez organizacje prorządowe czy podczas demonstracji ulicznych¹⁴.

Wzmoczenie akcji antyżydowskiej prowadzonej przez Obóz odnotowano w sprawozdaniach w UWP w Toruniu w marcu 1932 roku przed świętami Wielkiej Nocy. Na zebraniu OWP, które odbyło się 23 marca w Toruniu, organizacja postanowiła rozwinąć silną agitację na rzecz bojkotu firm żydowskich w okresie zakupów przedświątecznych. Jednocześnie Wydział Powiatowy OWP zorganizował dwa wiece antyżydowskie – w Toruniu (13 kwietnia) i w Chełmży (5 maja), na których rozprowadzał ulotki nawołujące do zaprzestania zakupów u Żydów. Wiece spotkały się z ogólną aprobatą społeczną, czego dowodem była duża frekwencja – ok. 600–700 osób¹⁵.

Jak podawało „Słowo Pomorskie” (5 czerwca 1932 roku), Wydział Powiatowy OWP w Toruniu wydał odezwę z 2 czerwca 1932 roku nawołującą ludność do popierania wyłącznie przedsiębiorstw polskich. Zawierała ona następujące ostrzeżenie:

Wydział zaznacza, że zarządził w miastach Torunia i Chełmży, dokładną obserwację zakładów przemysłowych, handlowych i rzemieślniczych, znajdujących się w rękach obcych. Odtąd bacznemu oku Młodych OWP nie ujdzie żaden fakt ani człowiek, popierający te obce instytucje i przyczyniający się w ten sposób do ruiny swoich, a do bogacenia się wrogów wewnętrznych. Wydział każdego rodaka nieświadomionego, popełniając błąd popierania obcych, ostrzeże po raz pierwszy przez bezpośrednie wręczenie mu drukowanego listu-ulotki, a po raz drugi listem imiennym, adresowanym do domu. Jeśli to nie odniesie skutku, Wydział będzie ogłaszał stale w prasie katolicko-narodowej, pomijając wszelkie względy, czarną listę nazwisk sprzedawczyków¹⁶.

Na zebraniu Obozu Wielkiej Polski, które odbyło się 8 czerwca w Toruniu, bezrobotni członkowie organizacji zostali wezwani do przeprowadzenia obserwacji klientów sklepów żydowskich i śledzenia Żydów-domokrażców, którzy nie posiadali zezwolenia na prowadzenie handlu, celem wskazania ich policji. Na apel odpowiedziało 15 osób. 11 czerwca ochotnicy stawili się w redakcji „Słowa Pomorskiego” po dokładne instrukcje. Otrzymali po 50 sztuk ulotek-odezw Powiatowego Wydziału OWP w Toruniu i czasopisma „Prawda

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ APB, UWP, sygn. 30175, OWP – akcja antyżydowska – korespondencja UWP, Wydział Bezpieczeństwa – Naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa w imieniu wojewody do MSW, Wydział Społeczno-Polityczny w Warszawie z 15 VI 1932 r.

¹⁶ *Rodacy popierajcie wyłącznie swoich*, „Słowo Pomorskie”, 1932, nr 127, s. 8.

w oczy” w Grudziądzu, nawołujących do bojkotu handlu żydowskiego w Toruniu. Kupcy żydowscy próbowali przeciwstawić się prowadzonej przez kolporterów akcji, dlatego dochodziło do licznych kłótni przed sklepami. Jeden z żydowskich kupców nałożył swojemu psu na szyję zieloną wstążkę i demonstracyjnie go oprowadzał po ulicy w celu ośmieszenia członków OWP. Powyższa akcja doprowadziła do awantury i zakończyła się interwencją policji, która odebrała kolporterom kilkadziesiąt sztuk ulotek¹⁷.

Odpowiedzią Wydziału Powiatowego OWP na powyższe wydarzenia była odezwa zamieszczona na łamach „Słowa Pomorskiego” z 15 czerwca pt.: *Wobec zaczepek żydowskich*. Na podstawie jej treści można wywnioskować, iż winę za wynikłe scysje ponoszą Żydzi, którzy zdaniem kierownictwa OWP „obrzucają Młodych stekiem obelg i wyzwisk”, „wysyłają na ulicę swych szajgəców uzbrojonych w kije”, podczas gdy członkowie Obozu zachowują się „spokojnie i z godnością”. Jednocześnie w odezwie zarzucano policji szykanowanie działaczy OWP oraz nieinterweniowanie w przypadku znieważania ich przez Żydów: „wobec powyższego Wydział oświadcza, że wszystkie te prowokacje i pogrożki są bezcelowe i pozostaną bezskuteczne”, a „sprawy prowokacyjnych zaczepek i wyzwisk, notowanych skrupulatnie wraz z nazwiskami świadków, znajdują załatwienie we właściwym czasie i przed właściwą instancją”¹⁸.

Wydział Powiatowy Obozu Wielkiej Polski w swych odezwach, które często zamieszczał w „Słowie Pomorskim”, chciał przekonać pomorskie społeczeństwo do tego, że Żydzi w Toruniu umyślnie i świadomie wywołują zajścia, aby uniemożliwić Młodym OWP wypełnianie ich dążeń narodowych i „by mieć pretekst do oczerniania Torunia jako »miasta pogromów«, a Młodych OWP jako tych, którzy te pogromy urządzają”¹⁹.

Mimo usilnych starań prowadzonych przez OWP i prasę miejscową oraz dużej popularności hasła „swój do swego po swoje”, zalecenia dotyczące bojkotu gospodarczego nie były realizowane w praktyce. O powodzeniu rzemieślnika czy kupca żydowskiego decydowała przede wszystkim wysokość ceny i jego kultura osobista. Żydzi znali się na handlu i nie mieli większych trudności z pozyskaniem klienteli²⁰.

¹⁷ APB, UWP, sygn. 30175, OWP – akcja antyżydowska – korespondencja UWP, Wydział Bezpieczeństwa Naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa w imieniu wojewody do MSW, Wydział Społeczno-Polityczny w Warszawie z 15 VI 1932 r.

¹⁸ *Wobec zaczepek żydowskich*, „Słowo Pomorskie”, 1932, nr 135, s. 2.

¹⁹ *Wobec napaści żydowskich na Młodych OWP*, „Słowo Pomorskie”, 1932, nr 136, s. 3.

²⁰ A. Bieniaszewska, *Handel i rzemiosło żydowskie Torunia do 1939 roku*, [w:] *W warsztacie, w manufakturze, w fabryce i w sklepie*, red. Z. Biegański, W. Polak, M. Białkowski, Toruń 2013, s. 123–124.

Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu dysponował informacjami, z których wynikało, że wspomniana akcja antyżydowska była finansowana przez Towarzystwo Kupców Chrześcijańskich w Toruniu. Władze wojewódzkie informowały szczegółowo o tych wydarzeniach MSW, obawiając się, że „kontynuowanie przez OWP akcji antyżydowskiej, w szczególności agitacji prasowej, może spowodować na skutek wytworzenia atmosfery podniecenia dalsze starcia i bójki”²¹. Na obszarze województwa pomorskiego działało wiele organizacji, które propagowały kwestie bojkotu ekonomicznego względem Żydów. Do najaktywniejszych można było zaliczyć: Związek Towarzystw Katolickich, Komitet Młodzieży Kupieckiej, Stowarzyszenie Drobnych Kupców²².

24 czerwca 1932 roku wojewoda pomorski otrzymał z MSW poufne pismo sporządzone przez Podsekretarza Stanu – Stanisława Nakoniecznikoff-Klukowskiego, w którym ten wyrażał zaniepokojenie z powodu wzmożonej akcji prowadzonej przez OWP, polegającej na bojkocie sklepów żydowskich, utrudnianiu kupującym odwiedzania tych sklepów oraz szantażowaniu odwetem. Podsekretarz Stanu w swej korespondencji podkreślał, iż winę ponosił opozycyjny Obwiepol, który „świadomie dąży do stałego zadrażniania wewnętrznych stosunków narodowościowych”. Jednocześnie Nakoniecznikoff-Klukowski zwrócił się do wojewody z prośbą, aby ten z całą stanowczością akcję antyżydowską zlikwidował i nie tolerował jakichkolwiek jej przejawów²³.

Wojewoda Kirtiklis w odpowiedzi na pismo Podsekretarza Stanu zapewnił, iż poświęcił dużo uwagi antyżydowskiej kampanii. Już pierwsze wystąpienia ze strony OWP spotkały się z interwencją organów bezpieczeństwa. Wojewoda zarządził wzmocnioną ochronę sklepów żydowskich, która w jego opinii okazała się wystarczająca. Ponadto wystąpienia antyżydowskie były karane przytrzymaniem uczestników bojkotu w areszcie oraz mandatami pieniężnymi. Włodarz Pomorza w korespondencji również wspominał o tym, iż zasugerował prasie prorządowej prowadzenie intensywnej kampanii przeciw aktywności mniejszości niemieckiej oraz naruszaniu praw polskich w Gdańsku, celem odwrócenia uwagi ludności od akcji bojkotowej OWP. Ze względu na duże zainteresowanie ludności polskiej kwestiami niemieckimi i gdańskimi działa-

²¹ APB, UWP, sygn. 30175, OWP – akcja antyżydowska – korespondencja UWP Wydział Bezpieczeństwa Naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa w imieniu wojewody do MSW Wydział Społeczno-Polityczny w Warszawie z 15 VI 1932 r.

²² T. Kawski, *Spory i konflikty polsko – żydowskie na Kujawach i Pomorzu w XX wieku*, [w:] *Konflikty i spory w rejonie kujawsko-pomorskim*, red. M. Białkowski, A. Kosecki, W. Polak, Toruń 2013, s. 73.

²³ APB, UWP, sygn. 30175, Poufne pismo Podsekretarza Stanu S. Nakoniecznikoff-Klukowskiego do wojewody pomorskiego – Stefana Kirtiklisa z 24 VI 1932 r.

nia te miały „stworzyć pewnego rodzaju przeciwwagę i klapę bezpieczeństwa dla masowych odruchów”. Kirtiklis nadmienił także, że pismem z 22 czerwca wystąpił z wnioskiem o zmianę na stanowisku Starosty Grodzkiego w Toruniu, gdyż dotychczasowy starosta nie wykazał w sprawie akcji antyżydowskiej wystarczającej inicjatywy. Dużym problemem, zdaniem wojewody, były obowiązujące przepisy prawne, które przeszkadzały władzom w zwalczaniu propagandy i akcji bojkotowej antyżydowskiej. Wydane przez Starostę Grodzkiego w Toruniu zarządzenie o tymczasowym zajęciu ulotek, odebranych kolporterom OWP, nie zostało zatwierdzone przez Sąd Grodzki. Kirtiklis podkreślał, iż w związku z trudnościami przy wykonywaniu kontroli administracyjnej nad prasą, istnieje konieczność dokonania zmian w ustawie prasowej²⁴.

22 czerwca 1932 roku Stefan Kirtiklis otrzymał od MSW w Warszawie polecenie zebrania wszystkich posiadanych materiałów świadczących o przestępczej działalności OWP. Miało ono dotyczyć działalności Obozu Wielkiej Polski „jaka przejawiała się w formie ekscesów” na terenie województwa pomorskiego od początku istnienia organizacji. Zgodnie z wytycznymi, które otrzymał wojewoda, opracowanie miało zawierać:

1. Opis każdego z zajęć z uwypukleniem ich rozmiaru i nasilenia.
2. Wykazanie skutków i następstw tej działalności (natury moralnej i materialnej).
3. Ukazanie kolizji tych działań z obowiązującym ustawodawstwem, przy jednoczesnym wyszczególnieniu osób ukaranych przez sądy lub władze administracyjne, z powołaniem się na odpowiednie akta.
4. Porównanie listy członków OWP z listą osób ukaranych, dla potwierdzenia ich przynależności do tej organizacji.
5. Wykazanie związku przyczynowego między zajęciami a przestępczą działalnością, np.: kolportaż ulotek – podżeganie²⁵.

Wojewoda pomorski zgodnie z zarządzeniem otrzymanym z MSW, polecił komendantowi wojewódzkiemu policji państwowej w Toruniu wykonanie zestawienia, które zawierałoby takowe dane. We wrześniu 1932 roku został sporządzony liczący 9 stron maszynopis, w którym wymieniono 51 rodzajów łamania prawa przez członków OWP. Zarzuty, które stawiano OWP, były różnego rodzaju – od chuligańskich wybryków, poprzez podburzanie bezrobot-

²⁴ APB, UWP, sygn. 30175, Poufne pismo wojewody Stefana Kirtiklisa do MSW – Podsekretarza Stanu S. Nakoniecznikoff-Klukowskiego z 25 VI 1932 r.

²⁵ APB, UWP, sygn. 30175, Poufne pismo MSW do wojewody Kirtiklisa – przestępcza działalność – wykazanie z 22 VI 1932 r.

nych, organizowanie manifestacji antyrządowych, do pobicia członków Strzelca i obrazę imienia Piłsudskiego²⁶.

Dobrym pretekstem do zaatakowania opozycyjnej organizacji stał się zjazd Sokolstwa w Gdyni, który miał miejsce 10 lipca 1932 roku²⁷. W wydarzeniu uczestniczyli członkowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z całej Polski, Czechosłowacji, Stanów Zjednoczonych i Jugosławii²⁸. Uroczystości rozpoczęły się na stadionie miejskim, gdzie odbyła się paradna defilada. Około godziny 12 uczestnicy wyruszyli w stronę centrum miasta. Policja uniemożliwiła wzięcie udziału w dalszych uroczystościach członkom OWP, którzy zamykali kolumnę maszerujących. Jednocześnie zostali oni poinformowani, że wynika to z decyzji komisarza rządu, który zarządził przetrzymanie ich na stadionie przez 15 minut, gdyż nie otrzymali zezwolenia na udział w pochodzie. Zatrzymany na stadionie tłum zaczął napierać na zamkniętą bramę, która runęła na grupę ludzi znajdującą się po przeciwnej stronie²⁹. Przygnieciony został 19-letni Norbert Kosznik z Kartuz, który zmarł podczas transportu do szpitala. Policja zatrzymała 13 osób, najaktywniejszych działaczy OWP, w tym znanego działacza endeckiego – Wacława Ciesielskiego z Tczewa czy Alojzego Sobczaka. Zostali oni osadzeni w aresztach w Starogardzie i Grudziądzu³⁰.

Stefan Kirtiklis, opierając się na zestawieniu, które zawierało dane na temat przestępczej działalności Obozu Wielkiej Polski, oraz mając pretekst w postaci zajścia na gdyńskim stadionie, wydał rozporządzenie z 26 września 1932 roku o rozwiązaniu niewygodnego ugrupowania politycznego. Wojewoda zakazał wszelkiej działalności OWP na terenie województwa pomorskiego, należenia do organizacji, brania udziału w jej działalności, gdyż: „działalność tej organizacji zagraża spokojowi, bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu”. Za przynależność do niej lub współpracę z jej członkami groziła odpowiedzialność karno-administracyjna lub karno-sądowa.

²⁶ K. Osiński, *Walka o Wielką Polskę. Narodowa Demokracja wobec rządów sanacji na terenie województwa pomorskiego w latach 1926–1939*, Toruń 2008, s. 282–283.

²⁷ A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne Sokół na Pomorzu 1893–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 183–184.

²⁸ *Zajście w Gdyni*, „Słowo Pomorskie”, 1932, nr 157, s. 1.

²⁹ M. Widernik, *Lata Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Kartuzy*, t. 2, red. M. Widernik, Kartuzy 2001, s. 85.

³⁰ M. Widernik, *Miasto w Polsce niepodległej. Życie polityczne miasta*, [w:] *Kościierzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, t. 1, red. M. Kallas, Toruń 1994, s. 167.

Kirtiklis uzasadnił swoją decyzję w następujący sposób:

Dłuższa obserwacja działalności organizacji pod nazwą Obóz Wielkiej Polski na terenie województwa pomorskiego wykazuje niezbicie, że działalność ta w sposób wyraźny zagraża spokojowi, bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu. Jak wynika z szeregu przeprowadzonych dochodzeń, członkowie OWP niejednokrotnie dopuszczają się i wzywają do otwartego nieposłuszeństwa prawnym zarządzeniom władz państwowych, dopuszczają się poniżania autorytetu tych władz i prawnie istniejących urządzeń państwowych, szerzenie nienawiści i podpuszczania różnych klas ludności do gwałtów przeciw sobie.

Działalność powyższa nabiera specjalnego znaczenia wobec specyficznej struktury organizacyjnej OWP, w którym władza pochodzi wyłącznie z nominacji, a środkiem działania władz w stosunku do podległych organów i członków organizacji jest rozkaz, przy równoczesnym stosowaniu środków represyjnych wobec nieposłusznych. Przy wzięciu pod uwagę wyżej przytoczonych okoliczności organizacja OWP stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego³¹.

Wojewoda Kirtiklis, rozwiązując Obóz Wielkiej Polski, chciał się pozbyć wroga politycznego. Wykrycie przez policję przygotowań do przeprowadzenia przez członków Obozu zamachu stanu, miało również stanowić podstawę, dla celowości jego działań. Prawdopodobnie była to prowokacja władz sanacyjnych³². Dla kierownictwa Obozu decyzja wojewody nie była zaskoczeniem i spotkała się z próbą podważenia jej prawomocności. 6 października do MSW w Warszawie wpłynęło odwołanie Powiatowego Kierownictwa Obozu Wielkiej Polski przeciwko decyzji wojewody Kirtiklisa, w którym podano, iż zarządzenie wojewody jest sprzeczne z obowiązującymi przepisami prawnymi. Według kierownictwa Obwielopu wojewoda zakazał rozwijania działalności organizacji pod nazwą „Obóz Wielkiej Polski” na podstawie przepisu, zgodnie z którym do zakresu działania policji należy przedsięwzięcie odpowiednich kroków celem utrzymania bezpieczeństwa porządku publicznego i zapobieżenia niebezpieczeństwu grożącemu publiczności lub pojedynczym osobom. W uzasadnieniu odwołania wyrażali przekonanie, że: „przepis ten można stosować jedynie i wyłącznie w tych wypadkach, kiedy przepisy merytoryczne nie dają władzom policyjnym możliwości stanowienia niezbędnych środków dla utrzymania porządku i bezpieczeństwa”. Był to ich zdaniem przepis wyjątkowy, który powinien być stosowany w obliczu istotnego i bezpośredniego zagrożenia. Obóz

³¹ APB, UWP, sygn. 30175, Pismo wojewody pomorskiego – Stefana Kirtiklisa do Powiatowego Kierownictwa Obozu Wielkiej Polski w powiecie toruńskim z 26 IX 1932 r.

³² J. Majchrowski, *Szkice z historii polskiej prawicy politycznej lat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1986, s. 27.

był stowarzyszeniem politycznym, któremu przysługiwało prawo rozwijania działalności na podstawie Ustawy o Stowarzyszeniach z 19 kwietnia 1908 roku, a ograniczenie jego działalności możliwe by było, gdyby „cel stowarzyszenia OWP sprzeciwiał się ustawom krajowym”³³.

Zarządzenie policyjne wojewody Kirtiklisa miało według czołowych działaczy OWP wprowadzić taki stan prawny, aby stowarzyszenie nadal legalnie istniało, ale nie mogło rozwijać żadnej działalności, a przynależenie do niej groziło pociągnięciem do odpowiedzialności karno-administracyjnej lub karno-sądowej³⁴.

Dużo o nastawieniu zwolenników OWP do kwestii rozwiązania ich organizacji mówią słowa Wacława Ciesielskiego, który po opuszczeniu więzienia wyraził przekonanie, że „OWP na Pomorzu otrzyma nową nazwę i będzie pracował w dotychczasowym kierunku”. W podobnym tonie wypowiedział się na zgromadzeniu publicznym SN 3 października 1932 roku w Chojnicach poseł Antoni Bolesław Lewandowski, który stwierdził, że: „żadne władze i dekrety Obozu Wielkiej Polski rozwiązać nie mogą, albowiem organizacja ta istnieje i istnieć będzie nadal, jedynie nazwa może ulec zmianie, lecz duch i dobór osób zostanie ten sam”³⁵.

Członkowie Obozu Wielkiej Polski nawet po rozwiązaniu znajdowali się pod baczna obserwacją wojewody pomorskiego Kirtiklisa. 5 października 1932 roku starosta świecki w poufnym piśmie adresowanym do włodarza pomorskiego donosił o utworzeniu Towarzystwa „Handlowców” w Świeciu, które jego zdaniem miało być maską, pod którą chciała ukryć się miejscowa organizacja OWP. Powołane towarzystwo miało rzekomo na celu podniesienie i rozwinięcie życia towarzyskiego oraz kulturalno-oświatowego. Wobec prezesa owej organizacji – Leona Trykowskiego – zostało wszczęte postępowanie karno-administracyjne za zwołanie zebrania organizacyjnego (28 września), bez zgłoszenia go u władz administracyjnych³⁶.

Bezpośrednio po zakazaniu przez wojewodę działalności Obozu wielu jego członków na terenie województwa zostało pociągniętych do odpowiedzialności w trybie karno-administracyjnym za noszenie „mieczyków Chrobrego”. Wydane orzeczenia powiatowych władz administracji ogólnej zatwierdziły sądy niższych instancji, jednak Sąd Najwyższy zajął w powyższej sprawie całkowicie odmienne

³³ APB, UWP, sygn. 30175, Odwołanie Powiatowego Kierownictwa OWP przeciwko decyzji wojewody S. Kirtiklisa z 26 IX 1932 r. do MSW w Warszawie.

³⁴ Ibidem.

³⁵ APB, UWP, sygn. 30175, Zwolnienie z więzienia Ciesielskiego – poufne pismo do MSW w imieniu wojewody Kirtiklisa – Naczelnik Wydziału Bezpieczeństwa 6 X 1932 r.

³⁶ APB, UWP, sygn. 30175, Towarzystwo „Handlowców” w Świeciu – informacja – poufne pismo starosty świeckiego do wojewody Kirtiklisa z 5 X 1933 r.

stanowisko i uchylił w trybie kasacyjnym większość wyroków. Działacze OWP postanowili zatem powrócić do ostentacyjnego noszenia zakazanych emblematów. Sprawa ta wywołała konsternację wśród urzędników UWP, dlatego Kirtiklis w poufnej korespondencji do MSW prosił o udzielenie dyrektyw celem zajęcia właściwego stanowiska³⁷.

Kolejne represje miały miejsce 21 października 1932 roku. Polegały na jednoczesnych rewizjach policyjnych, przeprowadzonych w mieszkaniach działaczy endeckich. Były one związane z kolportażem ulotek na terenie Torunia przez członków SN oraz redaktorów „Słowa Pomorskiego” („Do wszystkich! Żwirko i Wigura zginęli śmierciom lotników”, podpisane przez Komitet Obrony Narodowej – grupa lotnicza, Poznań, wrzesień 1932 roku). Podczas rewizji poszukiwano ulotek oraz innych obciążających materiałów, które byłyby potwierdzeniem dalszej szkodliwej działalności byłych aktywistów OWP oraz stanowiłyby pretekst do wszczęcia dalszych represji³⁸.

Brak zdecydowanej reakcji ze strony organów centralnych Obozu Wielkiej Polski wywołał konsternację wśród jego sympatyków na Pomorzu i w innych regionach kraju. Członkowie rozwiązanej organizacji czekali na instrukcje od swych przywódców. Dało to przewagę obozowi rządowemu, który postanowił wykorzystać defetystyczną postawę przywódców Obozu i przystąpił do kolejnych represji. 26 października rozwiązano OWP na terenie województwa poznańskiego, a dwa dni później na terenie województwa kieleckiego. Do ostatecznego rozwiązania Obozu doszło w marcu 1933 roku³⁹.

Stefan Kirtiklis przybył na Pomorze w celu uspokojenia istniejących tam stosunków politycznych. Wybory parlamentarne z listopada 1930 roku potwierdziły w województwie pomorskim silną pozycję stronnictw opozycyjnych, zwłaszcza stronnictwa narodowego, oraz słabość struktur obozu rządzącego – Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Ugruntowanie jego pozycji stanowiło dla wojewody najważniejsze zadanie, które nie mogłoby zostać zrealizowane bez aktywnej walki z opozycją. Obóz Wielkiej Polski był organizacją polityczną, której działalność była sprzeczna z interesami partii rządowej. Kirtiklis jako wojewoda pomorski stał na straży jej interesów i wyznaczał kierunek prowadzonej polityki na obszarze województwa. Działania włodarza pomorskiego sprowadzały się zatem do stosowania wielu represji wobec OWP, a ich ostatecznym celem było

³⁷ APB, UWP, sygn. 30175, Noszenie odznak OWP – poufne pismo wojewody Kirtiklisa do MSW z 1 IV 1933 r.

³⁸ K. Osiński, op. cit., s. 292–293.

³⁹ Z. Kaczmarek, *Obóz Wielkiej Polski, Geneza i działalność społeczno-polityczna w latach 1926–1933*, Poznań 1980, s. 74–46.

formalne rozwiązanie Obozu. Jednocześnie wojewoda starał się konsolidować społeczeństwo pomorskie pod auspicjami władz państwowych dla utworzenia wspólnego frontu antyniemieckiego. Ostatecznie działalność Kirtiklisa doprowadziła do formalnego rozwiązania niewygodnej organizacji. Nie oznaczało to jednak całkowitego zwycięstwa nad opozycją. Część członków Obozu została wchłonięta przez SN, w obrębie którego powstały Sekcje Młodych. Pozostali działacze OWP utworzyli Związek Młodych Narodowców, który był spadkobiercą zlikwidowanej przez wojewodę organizacji.

ACTIVITY GOVERNOR STEFAN KIRTIKLISA AGAINST CAMP OF THE GREAT POLISH IN POMERANIA IN 1931–1933

Voivod Stefan Kirtiklis was established for the position of Governor of Pomerania on 21 of November 1931. The time in which he had to perform such a role in Pomerania, was extremely difficult (economic crisis and the lack of support for the government camp). Kirtiklis gained experience during military service and working in the state administration, which allowed treat him as a person competent in matters related to internal security. The main task Kirtiklis in Pomerania was supposed to be fighting with the opposition and ensure the government camp advantage. Expression tightening remedial course the authorities, in relation to the national opposition was repression that fell on the Great Polish Camp. This organization has gained more and more influence in Pomeranian society, and its activity was the subject of in-depth observations from the UWP officials and the governor. Supporters Camp often used illegal methods and forms of work, in order to attracted more members for their organization. Stefan Kirtiklis, as a governor, was responsible for respecting the law in the province. Therefore he could not tolerate illegal activities of the OWP. November 26, 1932, the Governor of Pomerania issued a decree to dissolve the Camp of Great Polish. Organization of Young Nationalists was solved with ease in Pomerania region. This action contributed to it's solution across the whole country, which took place in March 1933.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Województwa Pomorskiego w Toruniu, sygn. 30175.

Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Miasta Torunia, sygn. 1188.

„Słowo Pomorskie”, 1932, nr: 127, 135, 136, 157.

„Pielgrzym”, 1932, nr 118.

Opracowania:

Bieniaszewska A., *Handel i rzemiosło żydowskie Torunia do 1939 roku*, [w:] *W warsztacie, w manufakturze, w fabryce i w sklepie*, red. Z. Biegański, W. Polak, M. Białkowski, Toruń 2013.

Bogucki A., *Towarzystwo Gimnastyczne Sokół na Pomorzu 1893–1939*, Bydgoszcz 1997.

- Kaczmarek Z., *Obóz Wielkiej Polski, Geneza i działalność społeczno-polityczna w latach 1926–1933*, Poznań 1980.
- Kawski T., *Spory i konflikty polsko-żydowskie na Kujawach i Pomorzu w XX wieku*, [w:] *Konflikty i spory w rejonie kujawsko-pomorskim*, red. M. Białkowski, A. Kosecki, W. Polak, Toruń 2013.
- Majchrowski J., *Szkice z historii polskiej prawicy politycznej lat Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1986.
- Osiński K., *Walka o Wielką Polskę. Narodowa Demokracja wobec rządów sanacji na terenie województwa pomorskiego w latach 1926–1939*, Toruń 2008.
- Wapiński R., *Endecja na Pomorzu 1920–1939*, Gdańsk 1966.
- Wapiński R., *Lata nadziei (1918–1939)*, [w:] *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od VII wieku do 1945 roku*, red. W. Odyniec, Gdańsk 1978.
- Widernik M., *Lata Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Kartuz*, t. 2, red. M. Widernik, Kartuzy 2001.
- Widernik M., *Miasto w Polsce niepodległej. Życie polityczne miasta*, [w:] *Kościęrzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, t. 1, red. M. Kallas, Toruń 1994.